

УДК 34.347

ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ТҮСІНІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

Сапарбекова Бибинұр Ернарқызы

muxametnur@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Заң факультетінің
4-курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Н.Д. Мырзатаев

Билік, мемлекет және құқық туралы алғашқы түсініктер Көне Шығыс елдерінде пайда болды. Басында бұл саяси және заңды идея емес, жетілген мемлекеттің арманы болды [1.4 б.].

Тарихи тұрғыдан заңды жауапкершілік жеке меншікті қорғаудың құралы ретінде пайда болды. Екіншісі мүліктік қатынастардың пайда болуына алып келді және таптық қоғамдағы қатынастарды ұйымдастырудың ерекше әдісі ретінде заңның негізі меншікті біртіндеп жеке меншікке айналдырған мемлекеттік органдардың меншігін қорғау болды. Бұл мемлекет үшін жеке меншікті санкциялар қолдану арқылы қорғауға және оларды бұзғандарға үкіметтің күш салуын қамтамасыз етуге маңызды міндет болды. Ежелгі уақытта қолданылған сот процедураларын талдау олардың мәні немесе басқаша айтқанда олардың мәні меншік иесінің, сондай-ақ жеке меншіктің және оны қорғау мекемесінің құқықтарының бұзылуының заңды салдары нәтижесінде туындайтын міндеттемелерге құқығы бар екенін көрсетеді. Сондықтан, құқықтық жауапкершілік - бұл жеке меншік қатынастарын қалыптастыру және дамыту және қоғамға жат болатын ескі қатынастарды жою құралы.

Жауапкершілік әр түрлі әрекеттер, қозғалғыштық және сәтсіздіктер болмаса да тағайындалады. Бастапқыда жауапкершілік жазамен үйлестірілді. Бұған дәлелді көне дереккөздерден табуға болады.

Ежелгі Қытай ғылымында жазаны қоғамды басқару құралы ретінде қолдану туралы әртүрлі пікірлер болған. Әлемге әйгілі философ Конфуций үкіметтің жазалауына емес, ізгілікке негізделген: «Егер үкімет заңға бағынатын болса, егер оны жазалап, реттейтін болса, адамдар қорқады, бірақ ұялады. Егер ол мейірімділікпен және ережелермен басқарылса, адамдар ұялып қана қоймайды, сонымен қатар мойынсұнғыш болады»[2,433б.]. Шан Янгтың үкіметтік тұжырымдамасында қарама-қарсы көзқарас бар, негізінен қылмыстық шаралар қолдануға негізделген: «Егер мемлекет ізгілікпен басқарылатын болса, онда ол сөзсіз қылмыстық болады» [2,433 б.].

Ману заңы және XII кесте сияқты заң жұмыстарына назар аударғымыз келеді. Жазаны таңдауда олар адамдарға бірдей қарамағанын және ежелгі және ортағасырлардағы жазаның ең ауыр түрлері (дене жарақаты, білікті өлім жазасының түрлері) қолданылғанын жазды. Заңның XII кестесінде көрсетілген қудалау мысалы: «Қарыздың үшінші күні (қарыз бойынша) адам денесін бірнеше бөлікке бөлу керек. Егер ол аз немесе аз кесілген болса, бұл үкімді орындайтын адамның кінәсі ретінде қарастырылмауы керек»[2,439б.].

Ежелгі грек философы Платон жетілмеген жағдайда қиянат жасағаны үшін жаза келесі принципке негізделуі керек деп тұжырымдады:

Орта ғасырларда құқықтық жауапкершіліктің бірнеше түрлері болған. Сол күнгі заңның әрекеттері оларға тағайындалған жазамен байланысты болған (Каролина, Русская Правда, Салицкая Правда, собор кодексі және заңдағы басқа да жазбаша жұмыстар), авторлар қылмыстық жүйе шеңберіндегі жауапкершілікті ғана қарастырды. Литва Ұлы Герцогтігінің заңнамалық актілерінің даму тарихын ескере отырып, біз заңды жауапкершілік қоғамның дамуымен және заңдастырылған заң жинақтарының пайда болуымен жазадан қалай басталғанын көргіміз келеді. Сол кезде қылмыстар ашылып, түрлі жазалар қолданылды: айыппұл, дене жарақаты немесе өлім жазасы. Сонымен қатар «тергеу» деп аталатын болды - кейбір қылмыстарды, әсіресе «жезөкшелер» деп аталатын тергеу. Мұның бәрі заң шығарушының сол кезде жауапкершілік институтын жетілдіруге, қылмыскерлермен күрестегі кемшіліктерді жоюға тырысқанын және бұл жағдайда ең қолайлы әдістерді таңдағанын дәлелдейді.

Жаңа дәуірде қылмыскерге ықпал ету шаралары адамгершілікке айналды және бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленді. Қазіргі уақытта теріс пайдалану әрдайым қатаң жазаланбайды, бұл тек ескерту.

Томас Морэ өзінің утопиясында ұрлық үшін ауыр жаза қолдану мүмкіндігін талдайды. Осылайша, ойшыл ұрлық пен панасыздық үшін өлім жазасына кескен Ұлыбритания феодалдық заңдарының қатандығын сынға алады.

Томас Гоббс өзінің тергеулерінде заңды жауапкершілік принципін де көтерген. Левиафан өзінің шолуында жазаны анықтайды. Оның айтуынша, бұл мемлекет тарапынан жасалған заңсыз әрекет, оның пікірінше, қандай да бір заңсыз әрекет жасайтын немесе жасамайтын адамға жаза түрінде, сонымен қатар адамдарды оның еркіне бағынуға көндіру. Жазаны жеңілдетуге көп көңіл бөлінді Дж.Вико, мен Кант, Г. В.Ф. Гегель және басқа да көптеген классикалық ойшылдар өз жұмысында осы мәселеге тоқталды.

Канттың «Әдеттердің метафизикасы» еңбегінде қылмыскер тек қылмыс жасағаны үшін жазалануы керек, өйткені адам ешқашан мақсатты құрал ретінде қарастырылмауы және заңмен шатастырылмауы керек, өйткені егер ол азаматтығынан айырылса да, ол туа біткен адам болып саналады жазған [2,455 б.].

Шарль Луис Монтескью өзінің «Заңның рухы туралы» кітабында құқықтық жауапкершілікке қатысты теориялық және мистикалық мәселелерге назар аударады. Бұл зерттеуде ол жеңілдетілген жазаларды қолдану қажеттігін баса айтады: «Қатаң жазалар деспотикалық жағдайларға тән, олардың принципі қорқыту, ал монархиялық және республикалық штаттар абырой мен сыпайылыққа негізделген» [2,448 б.]. Монтескью айыппұлдар арасында үйлесімділік болуы керек деп есептеді, өйткені заң шығарушы орган ірі қылмыстардың алдын алуға тырысуы керек. Ол өз жұмысында жазаларды бір-бірінен ажырату қажеттілігін дәлелдейді: «Біз дұрыс нәрсені жасамаймыз, жолда бірдей жаза қолданамыз және тонау үшін кісі өлтіреміз. Қоғамдық қауіпсіздік үшін әр түрлі айыппұлдар салу ұсынылады» [2,449 б.].

Жауапкершілікті ізгілендіруді жалғастыратын өлім жазасын жою мәселесі де басты назарда. Мысалы, Дж.Д. Әлеуметтік келісім теориясы бойынша, Руссо қылмыскерлерге өлім жазасын қолдануды растайды. Cesare Beccaria келіспейді. «Қылмыс және жаза туралы» тезисінде ол қылмысты жазалау құқығын дәлелдейді, жазаның мақсатын көрсетеді, жазаның біртіндеп қолданылатын әдістерін негіздейді (әділеттілік, заңдылық, жазаның еріксіздігі,

қылмыстың ауырлығына сәйкес келу, гуманизм). Коннектикут тарихында алғаш рет Беккария өлім жазасына қатаң қарсы шыққан ғалым ретінде тарих жасады [2,432 б.].

Кейбір басқа академиктер өз жұмысында заңды жауапкершілікпен айналысты.

Бүгінгі таңда құқықтық жауапкершілік жарамдылық, еріксіздік, заңдылық және классикалық ойшылдардың ұғымдарына негізделген. Көптеген принциптер тән болды.

Ожеговтың глоссарийі жауапкершілікті «іс-әрекеттері үшін жауапкершілікті қабылдау қажеттілігі» деп анықтайды. Ушаковтың пікірі бойынша «жауапкершілік» термині «кез-келген жұмысты істейтін адам өзінің іс-әрекеті үшін толық жауап беретіндігін және өзіне жүктелген жұмыс кез-келген тапсырманы немесе міндеттемені орындаудан туындауы мүмкін барлық салдар үшін жауапты» дегенді білдіреді. Ол ретінде анықталған. Бұл жағдайда, мысалы, «қудалау (сот арқылы)» деген сөздің мағынасы қылмыскердің міндетімен емес, оған бағытталған мақсатты шаралармен түсіндіріледі: «кінә мен әрекеттер туралы мәжбүр етуге мәжбүр (сот, лауазымды адамдар және т.б.)» [2,88 бет].

Дидье Джулия «жауапкершілік» ұғымын осылай түсінеді. Ол іс-әрекетке жауапкершілік алу - өзін жазушы ретінде тану және оның зардаптарын мойындау міндеті деп санайды.

Алайда, басқа ғалымдар «жауапкершілік» түсінігіне әртүрлі анықтама береді. Мәселен, Г.Мир өзінің мәнін, мысалы, басты өлшемі болып табылатын адам өмірінің жоғары құндылықтар жүйесі ретінде ашады. Некрасова, С.И. Некрасов, О.Г. Садықова жауапкершілікті адамның мінез-құлқының толыққанды субъектісі ретінде - моральдық-құқықтық талаптарды саналы және ерікті түрде орындау және өзіне жүктелген міндеттерді орындау қабілеті ретінде қарастырады. «Жауапкершілік» түсінігінің белгісіздігі заң ғылымдарының «құқықтық жауапкершілік» ұғымы туралы пікіріне, демек, оны заңда қолдануға әсер етеді.

Адвокаттардың жұмысын талдай отырып, біз құқықтық жауапкершіліктің негізгі үш принципін таразылай аламыз. Мысалы, А.В. Кучинский Н.А. Горбатов және А.Ф. Вишневский заңды жауапкершілікті адамның заңмен белгіленген заңсыз әрекеттерінің жағымсыз, жазаланатын салдарын қабылдауға арнайы (субъективті) субъективті міндеттеме ретінде қабылдайды.

Ұқсас позиция Дж.Б. Доржиев және В.В. Сол көзқараста Лазарев [б. 3159].

А.Ю.Сухерева, В.Е. Круцких «заңмен қарастырылған заңды міндет - субъектінің теріс салдарын сезіну үшін қылмыстың міндеті» деп тұжырымдайды [4.9 б.].

Басқа авторлар заңды жауапкершілікті үкімет пен қауымдастықтың шағымдарымен байланыстырады. Атап айтқанда, АҚШ Джофф және М.Д. Шаргородский заңдық міндеттемені анықтау кезінде қылмыскерді мәжбүрлеп және сот арқылы қудалау туралы айтады. Оның айтуынша, қоғамдық сот ісі қылмыстық жауапкершілікке тартылған кезде орын алады, ал қоғамдық іс-әрекет қоғамға моральдық-этикалық жауапкершілік жүктейді, өйткені ол моральдық нормаларды бұзады және заңдылықты бұзады [5,263 б.].

О.Э. Лейст құқықтық жауапкершілік түсінігін аз түсінеді. Мұны мұны қылмыскерге қарсы заңда белгіленген норманы бұзу үшін санкциялар түріндегі мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде сипаттайды [5,263 б.].

А. Венгеро夫 құқықтық жауапкершілік тұжырымдамасына осындай көзқараспен қарайды. Оның айтуынша, құқықтық жауапкершілік - бұл қоғамның құқықтық жүйесін қамтамасыз ететін өзіндік мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Шын мәнінде, бұл мемлекеттің заңсыз әрекеттерге теріс реакциясы. Осы реакция нәтижесінде кінәлі заңмен белгіленген жағымсыз салдарды ашады. Заңды жауапкершілік заңмен белгіленеді және тіпті ұйым немесе азамат өзінің заңды жауапкершілік жүктелгенін мәлімдесе де, мұндай мәлімдеменің мәні шамалы және міндеттеме орындалмайды дегенді білдірмейді [6,284 б.].

Е.Ю. Мотовиловкер өзінің құқықтық жауапкершілігін мемлекеттік қызметпен байланыстырады (жаңа қызметіне қарамастан). Оның айтуынша, заңды жауаптылық (заң бойынша жауапкершілікті белгілеу) - бұл соттаудың заңды жағдайы, мемлекеттің күші, қылмыс үшін кінәнің құқықтық жағдайы. Құқықтық жауапкершілік - бұл мемлекет

қылмыскерді мәжбүрлеу шараларын қабылдауға құқығы бар және қолданылатын табиғатты қорғауға бағытталған құқықтық қатынастардың элементі [7,118 б.].

Қазіргі құқық теориясы заң бұзушылықтың салдарынан заңды жауапкершілік туралы пікірлерге қайшы келеді. Жауапкершіліктің оң теориясына қосылған. Оның айтуынша, теріс қылмыстармен қатар (қылмыстар үшін) оң жауапкершілік те бар. Бұл қоғам үшін пайдалы позитивті әрекеттерді жүзеге асыру нәтижесінде пайда болады және жауаптылық тарап жауап беретін және бақылауда болатын нормативтік құқықтық қатынастар аясында жүзеге асырылады. Жауапкершіліктің бұл жіктелуі бірқатар авторлардың, әсіресе Б.Л. Назаров Д.А., Липинский, Н.И. Матузов заңды жауапкершіліктің екі аспектісін ажырата білді: болжамды (мақсатқа немесе нәтижеге жету үшін мәртебеге сәйкес немесе күтілетін (құқықтар мен заңды міндеттемелер) белсенді және белсенді қызмет үшін) және ретроспективті (қылмыстар үшін).

Жазбаша түрде ғалымдар құқықтық жауапкершілік түсінігін келесідей анықтайды:

- қылмыскердің жауапкершілігі;
- мемлекеттік және қоғамдық шығындар;
- мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары;
- дұрыс емес әрекет жасалған сәттен бастап құқықтық жағдай;
- қоғам үшін әрекеттер мен заңсыз әрекеттер үшін жауапкершілікті алу.

Қарастырылып отырған тұжырымдама туралы пікірлер арасында позитивистердің ұстанымы бірінші орынға шығады. Олар құқықтық жауапкершілік түсінігін «оң» құқықтық жауапкершілік деңгейімен байланыстырады. Атап айтқанда, В.Н. Кудрявцев бұл терминдер бір-бірімен тығыз байланысты, ал екіншісі - оң заңды жауапкершілік - біріншіден (заңды жауапкершілік) кеңірек екенін айтады. И.С. Матузов заңды жауапкершілікті тұлғасының құқықтық мәртебесінің элементтерінің бірі ретінде қарастыруды ұсынды. Ретюнских, А.П. Чирков моральдық-этикалық категорияға оң жауапкершілік жүктеді.

Тұтастай алғанда, оң заңды жауапкершілік дамудың келесі кезеңдерінен өтті: заңдылық шеңберіндегі мінез-құлық стандарттарын белгілеу, тиісті міндеттемелердің болуы, істің құқықтық мәртебесін тіркеу; осы міндеттерді түсіну, белгілі бір психикалық көзқарастар мен мінез-құлық мотивтерін қалыптастыру; заңсыз мінез-құлық.

«Жауапкершілік» сөзінің мағынасын теріске шығармай, өз іс-әрекетіміз үшін жауапкершілікті қабылдау мүмкіндігі және қажеттілігі ретінде «позитивті құқықтық жауапкершілік» ұғымы «жауапкершілік» және «сыйақы» сияқты категорияларды біріктіретінін көреміз. Сонымен бірге жалақы мен қарыз туралы түсініктердің үйлесуі орынсыз болып көрінеді, бұл ынталандыруды төмендетеді. Осылайша, біздің көзқарасымыз бойынша жауапкершілік теріс, ретроактивті болуы мүмкін және мемлекеттің өткенге және тек заңсыз әрекеттерге реакциясын көрсете алады [6, 116.].

Осы контексте, жоғарыда айтылғандай, заңды жауапкершілік дегеніміз - бұл адамның міндеті, мемлекеттің орындалуы және құқықтық мәртебесі. Ерекше талап ретінде ол заңмен белгіленген қарыз сомасымен анықталады; екіншіден, сенімхат басқа біреудің жеке мүдделерін орындау міндеттемесін білдіреді [7,47 б.].

«Қарыз» ұғымының мәнін ашатын «тиесілік» ұғымы «жақсы заңнан туындайтын нәрсеге деген қажеттілікті» білдіреді; барлары керісінше болуы керек дегенді білдіреді [8,11 б.]. Демек, заңды жауапкершілік міндеттеме ретінде міндеттеме емес, адамның еркіне (моральдық) байланысты болатын қылмыстың мүмкін салдары. Сондықтан, құқықтық жауапкершіліктің сипатына қарай, бұл көзқарас қисынсыз болып көрінеді, оның жалпы табиғаты жоққа шығарады, жазаланады және ескертеді. Ол сондай-ақ ешкімді өздері, отбасы мүшелері немесе жақын туыстары туралы ақпарат беруге мәжбүрлеу керектігін айтты.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде заңды позицияны мемлекеттің мәжбүрлеу құқығының пайда болуымен, яғни мемлекетте қылмыс жасаған адамға заңды әсер етуімен байланыстырудың жақсы позициясы болатындығын көруге болады. Осы тұжырымдама аясында ғалымдар «мемлекеттік мәжбүрлеу» және «заңды жауапкершілік» ұғымдарының арасындағы байланыс туралы әртүрлі пікірлер айтады. Алайда қазіргі зерттеушілердің көзқарастары бір-біріне тәуелді, сәйкесінше мемлекеттік орындау және құқықтық

жауапкершілік ішінара және толығымен өзара байланысты. Себебі үкіметтің мәжбүрлеу шаралары (басқа тараптың келісімінсіз міндеттемелер жүктеу) тек қылмыс жасау үшін ғана емес, сонымен бірге басқа да жағдайларда қолданылуы мүмкін. Мысалы, заңды міндеттен басқа, үкіметтің мәжбүрлеу шаралары, заңсыз мінез-құлықтың алдын-алу шаралары, қорғау шаралары[9,491б.].

Заңды жауапкершілік мемлекеттік мәжбүрлеу нысаны ретінде пайда болған кезде заң үстемдігіне санкция күшіне енеді.

Мемлекеттің атқаруы деп оның функцияларын орындауға байланысты оның құқықтық саласы тұрғысынан мемлекеттің құқықтық немесе ұйымдастырушылық әсері ретінде анықтауға болады.

Осыған сүйене отырып, біз құқықтық жауапкершілікті мемлекеттік қолдану шараларының бірі ретінде түсінеміз және оның бірнеше ерекшеліктері бар.

В.М.Корельский және В.Д. Перевалов заңды міндеттемелердің келесі ерекшеліктерін атап өтті:

- заңды жауапкершілік мемлекеттік мәжбүрлеуді білдіреді;
- бұл мәжбүрлеудің нақты «мөлшері» бар, егер ол жалпы «мәжбүрлеуге» жатпаса;
- қылмыс жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік;
- жауапкершілік құқық бұзушы үшін жағымсыз салдары болса; құқықтар қысымға ұшырайды, қосымша міндеттер қолданылады,
- нәтижелердің сипаты мен көлемін заңдылықтың сақталуы анықтайды; - жауапкершілік, мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын құзыретті мемлекеттік органдар заңнамада белгіленген тәртіппен және тәртіппен жүзеге асырады; - жауапкершілік құқықтық формадан тыс мүмкін емес [10, 418 б.].

В. А. Кучинский сияқты авторлардың пікірінше А.Ф. Вишневский және Н.А. Кепілдің ерекшеліктері, заңды міндеттеме:

- Белгілі бір құқық бұзушының әрекеті үшін субъективті жауапкершілікті жүктеу міндеті;
- Заңды факт ретінде қылмыс дегеніміз - заңды міндеттің субъективті жауапкершілікке ауысуы;
- Заңды жауапкершілік ерекше субъективті міндет ретінде құқық бұзушыға өзін-өзі жазалауға бағытталған құқықтық санкциялар қолданылатынын білдіреді. Бұл жағдайда заңды жауапкершілік жазаны білдірмейді.

Жазалау - бұл жауапкершіліктің бір түрі;

- заңды жауапкершілікті қорғау, алдын-алу, жолын кесу емес, алдын-алу, бірақ бұзушының әрекетін дәлелдеу үшін;
- қылмыскерді қоғамдық қатынастарға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне, заңмен қорғалатын қылмыстар үшін жауапкершілікке айыптау; жауапкершілікке тарту шараларын, жеке немесе жалпы ескерту, жазаның міндетті құралы ретінде әрекет етуді қамтиды [11, 428 б.].

Лос-Анджелес Морозова заңды жауапкершілік келесі ерекшеліктермен сипатталады деп санайды:

- 1) әрқашан мемлекеттік мәжбүрлеумен байланысты;
  - 2) қылмыскер үшін жағымсыз салдардың пайда болуын білдіреді;
  - 3) заңды міндеттің негізі тек қылмыс болуы мүмкін;
  - 4) арнайы құқықтық қатынастар;
  - 5) әрқашан заңды маңызды қызметті арнайы заңды жолмен жүзеге асырады; ол міндетті және қолданыстағы заңмен реттеледі;
  - 6) Заңды міндеттеменің сипаты әрдайым жеке сипатта емес, көпшілік алдында болады.
- В.В. Лазарев заңды жауапкершіліктің келесі белгілеріне назар аударады:
- 1) заңды жауапкершілік әрқашан мемлекеттік орындаумен байланысты;
  - 2) заңды жауаптылыққа кінәлі адамның белгілі бір жауапкершілікті өзіне алуы тән;

3) заңды жауапкершілік тек жасалған қылмыс үшін қолданылады. Қылмыс істің негізі болып табылады. Бір қарағанда қылмыс деп санауға болатын, бірақ оның әлеуметтік маңыздылығына байланысты қабылданбайтын етістік қылмыс болып табылмайды, сондықтан істің негізі бола алмайды. Қолданыстағы заңнама қажетті қорғаныс институттарын құрамында, жоғары сұранысты, ақылға қонымды тәуекелді және т.б. талап етеді [12,160 б.].

Заңды жауапкершілік жағдайында ең алдымен қабылданған шаралар бағаланатындығын атап өткен жөн: бұл жасалған іс-әрекеттің (әрекетсіздіктің) жауапкершілігі. Сондықтан заңды жауапкершілік болашақтағы ұйымдастырушылық, саяси және жауапкершіліктің басқа түрлерінен өзгеше болады мысалы, белгілі бір мемлекеттік органның шешімі бойынша оқиғаға Асқаров мырза жауап береді сәйкестіксіздік.

Сонымен қатар, заң талаптарын сақтамай, бұзушылық үшін заңды жауапкершілікті белгілейді. Шот-фактураларда көбінесе құқықтық нормалардың сақталуы үшін жауапкершілік тудыратын стереотиптер бар: дәйекті ақпарат үшін (жалған ақпарат болуы керек), шарттық міндеттемелерді орындау үшін (келісімшарттық міндеттемелерді орындамағаны үшін) және т.б.[13,287 б.].

Әрине, құқықтық жауапкершілік белгілерінің тізімі толық емес, өйткені бұл мәселе бойынша авторлардың пікірлері сәйкес келмейді. Жауапкершіліктің барлық заңды белгілері оның өзіне тән қасиет болып табылады және моральдық, әлеуметтік және т.б. Оны әлеуметтік жауапкершіліктің басқа түрлерінен, оның ішінде ажыратады [14,264 б.].

Теориялық тұрғыдан, араласу үшін заңды жауапкершілік түрлері әр түрлі. Олар негізінен сала бойынша жіктеледі. Олар қылмыс түрлеріне бөлінеді.

Біріншіден, бұл заңмен белгіленген қылмыстық міндеттеме, оған басқа шаралар, оның ішінде түрме, айыппұлдар мен өлім кіреді.

Соңғыларына келетін болсақ, ғылым мен мыс саласында қылмыстық арсеналды заңға сәйкес қорғау немесе алып тастау туралы ғылыми пікірталастар бар. Мұның жалпы қылмыс деңгейіне әсер етпейтіндігі оны қорғауға қарсы. Сонымен қатар, өкінішке орай сот қателіктері іс жүзінде жіберіледі, сондықтан оларды түзету мүмкін емес, ал қателіктің салдары қалпына келтірілмейді. Бұл сондай-ақ ежелгі уақытта белгілі болған жағдайға қатысты, жаза оның тиімділігінің ауырлығына байланысты емес, бірақ сөзсіз[15,11 б.].

Әкімшілік жауапкершілік әкімшілік құқық бұзушылық үшін - мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпті, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, басқарудың белгіленген тәртібін бұзатын заңсыз әрекет болып табылады [16].

Бұл жауапкершілік заңды тұлғаның позициясы мен адалдығына тәуелсіз туындайды. Оны жеке органдар, оның ішінде тексерулер тағайындайды. Әкімшілік санкцияларға ескерту, айыппұл салу, түзету жұмыстары, әкімшілік қамауға алу, қылмыстық нысанды тәркілеу, жеке құқығынан уақытша айыру жатады (мысалы, жүргізуші куәлігі [17,15 б.].

Ұйымдастырушылық ережелерді бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік шаралары - ішкі іскерлік тәртіп, атқарушы тәртіп, қызметтік міндеттерін орындамағаны үшін де көп бағытта қолданылады.

Бұл шараларға әскери жанжал мен табандылық жатады. Меншік заңдарын және оған қатысты жеке мүліктік емес қатынастарды бұзу азаматтық, әділетсіз әрекет ету міндеттемесін тудырады. Мұндай жауапкершілік шаралары: ар-намыс пен іскерлік беделге көлеңке түсіретін ақпараттан бас тарту, келтірілген залалды өтеу, мемлекетке аудару, айыппұлдарды (айыппұлдар, өсімпұлдар) төлеу, шартты жарамсыз ету, азаматтық құқықтарды жүзеге асырудағы кедергілерді мәжбүрлеп алып тастау, жалған пайда жоғалту үшін өтемақы және т.б.

Жалпы, азаматтық-құқықтық жауапкершілік заңдардың, келісім шарттық міндеттемелердің бұзылуымен және мүліктік келісімшарттың бұзылуымен байланысты қолданылады. Мұндай міндеттеменің сипаты әртүрлі, бірақ бұл қылмыскердің меншігінің сипатына байланысты.

Кейде жауапкершіліктің басқа түрлері бар - материалдық, отбасылық, салықтық, конституциялық.

Жауапкершілік - бұл қызметтік міндеттерін орындау кезінде заңсыз әрекеттер нәтижесінде келтірілген мүлікке келтірілген залалды өтеу.

Салық міндеттемесі дегеніміз - салықтық бұзушылықтар үшін салық төлеуге көмектесетін салық төлеушілерге және жеке тұлғаларға уәкілетті салық органдарының қаржылық санкциялар қолдану. Салық қарызы туралы айтпас бұрын, салықтық қылмыс түсінігі және оның түрлері анықталуы керек.

Қазіргі сот практикасында көптеген даулы мәселелер бар, оларды жан-жақты қарастыру қажет. Осы даулы мәселелердің бірі - сот жауапкершілігін құқықтық жауапкершіліктің ерекше бөлігі ретінде жеке қарастыру. Ғалымдардың бұл проблемаға деген қызығушылығы құқықтық тұжырымдаманы тереңірек түсінуге ұмтылу және іс-қимылдың тиімдірек тетіктері қажеттілігі, сондай-ақ заң ережелерін толықтай орындау арқылы түсіндірілуі мүмкін.

Заңды жауапкершіліктің болуы дәстүрлі логиканың аксиомасы болып табылатын ережеге байланысты, оған сәйкес құбылыстардың белгілі бір класында байқалатын белгілер міндетті түрде осы сыныпқа жататын ерекше құбылыстардың белгілері болып табылады. Сонымен, біз құқықтық жауапкершілік туралы айтқанда, ол белгілі бір заңдарға, яғни заңға, логика принциптеріне сәйкес келеді. Біздің пікірімізше, құқықтық жауапкершіліктің тәуелсіз нысаны ретінде құқықтық жауапкершіліктің болуы құқықтық реттеумен байланысты объективті негізге ие [18, 14 б.].

Заңнамада заңды жауапкершілікті қабылдаған ғалымдар, әсіресе П.С. Элькинд, Ж.О. Мотовиловкер және басқалары мұны заң бұзушылықтар үшін мәжбүрлеу шараларын қолдану деп теріс санайды. Заңды жауапкершілік мемлекеттік мәжбүрлеу нысаны болып табылады, өйткені мұндай жаза мемлекеттік билікті жүзеге асырумен тікелей байланысты, мінез-құлқы тіркелген құқықтық қатынастар субъектілерінің ар-ожданы, психикасы мен еркіне интеллектуалдық әсер етеді. Әсер ету құралдарын таңдау билікті жүзеге асырумен байланысты, және мемлекеттің жауапкершілік қылмысына теріс қатынасы заң үстемдігінің қазіргі сот төрелігіне қайшы келетін құбылысқа әсер етудің айқын жолы болып табылады.

Заңды жауапкершіліктің ерекшелігі - сот процесі субъектілері қызметінің нәтижелерін (мінез-құлқы, факт) мемлекет атынан құзыретті органдар мен құзыретті лауазымды адамдар бағалауы. Жоғарыда келтірілген бағалаудың нәтижесі - сот ісін жүргізу немесе оның заңсыз әрекеттерін тіркеу жағдайында заңсыз шешім қабылданған жағдайда, билік органдарының актілерін түзету және субъектінің бұзылған құқықтарын қалпына келтіру. Бұл бірінші жағдайда ескерту, екінші жағдайда айыппұл салынады дегенді білдіреді.

Сонымен, тұтастай алғанда, заңдық жауапкершілік құқықтық жауапкершіліктің барлық сипаттамаларына ие болғанымен, оның өзіндік белгілері бар:

1. Қылмыс жасау үшін - нақты дәлел бар - егер қылмыс болмаса, онда жауапкершілік болмайды.

2. Заңның және іс жүргізу құқығының үстемдігі қылмыстық жауаптылықтың құқықтық негізін құрайды, ол қылмыстық құқық бұзушылықтар жағдайында мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолданудың маңызды құқықтық кепілдерінің бірі болып табылады және демократиялық іске асырылуға кепілдік береді.

Демек, құқықтық жауапкершілік нысандары жүйесі заңда көрсетілмеген және құқық, әкімшілік, азаматтық-құқықтық және басқа да салалардағы әртүрлі нормативтік актілерде ескерілген.

Заңды жауапкершіліктің «қорғаушыларының» көзқарасы бойынша құқықтық санкциялардың болуы мен қолданылуы олардың пайда болуы туралы пікірдің дәлелі бола алады. Сот ісін жүргізуде санкцияларды қолданудың ерекшелігі сол қылмыскерге материалдық та, заңды да бірнеше санкциялар қолданылуы мүмкін екендігімен байланысты.

Сондай-ақ, олар процессуалдық жауапкершілік - бұл өзіндік сипаттамалары бар және жалпы қабылданған қағидаттарға (әділеттілік, заңдылық, жазаның болмауы, теңдік және т.б.) негізделген тәуелсіз құқықтық жауапкершілік деп санайды.

Теория жүзінде біз бұл мәселені қарастырдық және заңды жауапкершілікті тәуелсіз заңды жауапкершілік ретінде анықтауға байланысты бірқатар даулы мәселелерді анықтадық.

Сондықтан бұл тақырыпты ғылыми тұрғыдан мүмкіндігінше жан-жақты қарастырып, оны тікелей қазақстандық заңнамада бекіту қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Хрестоматия по теории государства и права, истории политических учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов. – М.: «Издательство ПРИОР», бет 1104.
2. Лазарев В.В. Теория государства и права: Хрестоматия в 2 т./ В.В. Лазарев С.В. Липень. – М.: Юрист, 2015. – Т.2. – 604 с.
3. Абдулаев М.И. Теория государства и права: Учебник для высших учебных заведений/ – М.: Финансовый контроль, 2014 – 410 с.
4. Алексеев С.С. Теория государства и права/ Архипов С.И. и другие// общая теория права [электронный ресурс] – Электрон. Дан. И прогр. (2 мб) – М., 2012, 496 с.
5. Баранов В.М. Система права, система законодательства и правовая система/ Паленина С.В.: Учебное пособие, 2011, 215с.
6. Бондарев А.С. Юридическая ответственность и безответственность – стороны правовой культуры и антикультуры субъектов права.- Санкт – Петербург: Юридический центр Пресс (Р. Асланов), 2014. – 185 с.
7. Борисов Г.А. Теория государства и права: Ученик / – Белгород: Изд – во БелГУ, 2013. – 292 с.
8. Вабищев С.С. Гражданское право. Особенная часть/ Вабищев С.С., Маньковский И.А.: Учебное пособие. – 2-е изд., изм. и доп.: Молодежное, 2016 – 228 с.
9. Ветрова Г.Н. Уголовно – процессуальная ответственность/ Отв. Ред. А.М. Ларин. – М.: Наука, 2010, 111 [2] с.
10. Перевалов В.Д. Теория государства и права: Учебник/ [электронный ресурс] – Электрон. Дан. И прогр. (6 мб). -М.;2012. – 612 с.
11. Лазарев В.В. Теория государства и права: Учебник для вузов/С.В. Липень. – М.: Юрист, 2014. -478 с.
12. Лазарев В.В. Общая теория права и государства: Учебник/ Под.ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп.- М.: Юрист, 2016. – 520 с.
13. Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству/ М.Х. Фарукшин [электронный ресурс] – Электрон. Дан. И прогр. (3 мб). - М..
14. Сырых В.М Теория государства и права: Учебник для вузов/ В.М. Сырых. – 4-е изд., стер. – М.: ЗАО Юстицинфрм, 2013. -704 с.
15. Айдархан Д. С. Уголовная ответственность юридических лиц [Текст] // Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университетінің хабаршысы. - 2016. - № 3. - С. 144-149.
16. Байсалова Г.Т. Специфика административной ответственности в системе юридической ответственности // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. - 2015. - № 4. - С. 92-97..
17. Шайғалиев М.Г. Юридическая ответственность: проблемы теории и практики: Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: по спец. 12.00.01 - теория и история права и государства; история правовых и политических учений / Шайғалиев, Малик Галиевич, - Алматы, 2006. - 25 с. -
18. Смышляев А.С. Проблемы правовой регламентации уголовно-процессуальной ответственности: дис. ... д-ра философии [PhD]: 6D030300 - правоохранительная деятельность /Караганд. акад. им. Б. Бейсенова - Караганда: [б. и.], 2015. - Электрон. текст. данные (формат PDF).